

Karl Schuhmann

Husserl i Masaryk*

Vasil K. Škrach, sekretarz literacki Masaryka, napisał 31 stycznia 1930 roku list do Husserla, w którym zaprasza go do wzięcia udziału w przygotowywanej księdze pamiątkowej z okazji 80-lecia urodzin prezydenta Czechosłowacji¹: „Najbardziej zależałoby mi na Pańskich wspomnieniach o młodym Masaryku lub opinii o jego filozoficznych czy politycznych poglądach — może to być jedynie krótki wyraz uznania (*un hommage*)”². Ostatecznie projekt nie został zrealizowany. Husserl miał na przygotowanie artykułu mniej więcej dwa tygodnie, a nawet jeżeli Škrach otrzymałby od niego tekst, to i tak prawdopodobnie nie starczyłoby już czasu na przełożenie tekstu z niemieckiego na czeski. Należy żałować, że okoliczności nie pozwoliły Škrachowi wydobyć od Husserla — widzianych z perspektywy 1930 roku — wspomnień dotyczących jego osobistych i filozoficznych związków z Masarykiem. A ponieważ nie mamy także wyczerpującego wyjaśnienia samego Masaryka, to musimy zadowolić się niewielką liczbą zgromadzonych świadectw oraz ówczesnych dokumentów, które udało

* Tekst *Husserl and Masaryk* ukazał się w: *On Masaryk. Texts in English and German*. Ed. J. Novák. Amsterdam 1988, s. 129—156. Przypisy zostały zaktualizowane. (Przypis D.B.).

¹ Chciałbym podziękować Barry’emu Smithowi za wszelką pomoc i krytyczne uwagi dotyczące wcześniejszej wersji artykułu. Podziękowania kieruję również do Josefa Nováka oraz Nielsa Bokhove’a za życzliwe zapewnienie odpowiednich materiałów źródłowych. Wdzięczność wyrażam także Samuelowi IJsselingowi, dyrektorowi Archiwum Husserla, za jego łaskawą zgodę na cytowanie niepublikowanych materiałów Husserla.

² E. Husserl: *Briefwechsel*. Bd. 1: *Brentanoschule*. In Verbindung mit E. Schuhmann herausgegeben von K. Schuhmann. Dordrecht—Boston—London 1994, s. 117. Husserl pociął list na trzy części (w Archiwum pod sygnaturą A VII 12/41b, 64b, 83b), których używał jako tekstów rękopisu.

się nam mniej lub bardziej przypadkowo odnaleźć. Na szczęście materiały te pozwalają zrekonstruować przynajmniej zarys wpływu Masaryka na Husserla, a możliwe nawet, że uda się wyprowadzić kilka ogólniejszych wniosków.

Jednym z najważniejszych źródeł są listy Masaryka do Husserla³. Korespondencja liczy osiem listów napisanych w latach 1877—1930. Wszystko wskazuje na to, że równie ważne listy Husserla do Masaryka nie przetrwały próby czasu⁴. W materiałach Archiwum Husserla w Lowanium nie znajdujemy po nich żadnego śladu. Musimy zatem polegać na innych rozproszonych źródłach, a także kilku listach do osób, z którymi Husserl korespondował w latach trzydziestych⁵.

Rok w Lipsku

Edmund Husserl, urodzony w 1859 roku, immatrykulował się na Uniwersytecie w Lipsku jesienią 1876 roku. Przebywał tam trzy semestry, studiując głównie astronomię, matematykę, ale także nieco filozofii. Masaryk przybył do Lipska w tym samym semestrze zimowym 1876/1877⁶. Urodzony w 1850 roku, był o osiem lat starszy od Husserla i miał już ukończone studia. Pracował jako nauczyciel gimnazjalisty Alfreda Schlesingera, syna prezesa Banku Angielsko-Wiedeńskiego w Wiedniu. Wolne chwile spędzał na tamtejszym uniwersytecie, gdzie nawiązał bliski kontakt z filozofem Franzem Brentanem. Masaryk był „szczególnie wdzięczny” Brentanie. „Choć nie mógł —

³ Listy te zostały opublikowane (w niemieckim oryginale) w: J. Jirásek: *Masarykovy dopisy Husserlovi*. „Sborník prací filosofické fakulty brněnské university. Řada filosofická” 1970, r. 17, s. 157—164. Porównałem to wydanie z kopią oryginału, który jest przechowywany w Archiwum Husserla pod sygnaturą R II Masaryk.

⁴ Por. *Appendix*. (Przypis D.B.).

⁵ Poza listami Masaryka do Husserla wykorzystałem także korespondencję Masaryka z Brentanem (J. Jirásek: *Z korespondence Franze Brentana a T.G. Masaryka*. „Sborník prací filosofické fakulty brněnské university. Řada filosofická” 1969, r. 16, s. 94—105) oraz Meinongiem (*Philosophenbriefe. Aus der wissenschaftlichen Korrespondenz von Alexius Meinong*. Hrsg. R. Kindinger. Graz 1965, s. 1—17). Por. także K. Schumann: *Husserl-Chronik. Denk- und Lebensweg Edmund Husserls*. Den Haag 1977.

⁶ Więcej informacji na temat lipskiego okresu Masaryka por. Z. Nejedlý: *T.G. Masaryk*. Sv. I/2. Praha 1931, s. 243—269.

tak, jakby sobie tego życzył — uczestniczyć w jego wykładach — w trakcie wykładów Brentana zajęty był korepetycjami — to jednak mógł odwiedzać go w domu”⁷. Zobowiązanie to potwierdził później sam Masaryk: „[...] zarówno jako nauczyciel, jak i człowiek, Brentano wywarł na mnie największy wpływ”⁸. Kiedy w 1876 roku uczeń Masaryka zapisał się na Uniwersytet w Lipsku, Masaryk podążył za nim. Spowodowane to było nie tylko jego dydaktycznymi obowiązkami, lecz również tym, by idąc za radą samego Brentana, po uzyskaniu doktoratu w Wiedniu, poszukać szansy na habilitację w Lipsku.

Dokładnie nie wiadomo kiedy i gdzie Masaryk poznał Husserla. Aczkolwiek 14 marca 1929 roku Masaryk przypomina Husserlowi, „jak u Zöllnera, Wundta i innych siedzieliśmy obok siebie w sali wykładowej, notując wykłady do zeszytu”⁹. Johann Carl Friedrich Zöllner był profesorem astronomii fizycznej, który opublikował kilka poważnych prac z fotometrii nieba i natury komet. Działalność naukową łączył on ze szczególnym typem zainteresowań modnymi wówczas tematami, takimi jak schopenhaueryzm czy spirytualizm. Świat materialny, tak jak go sobie wyobrażał, jest tylko niewyraźnym obrazem czterowymiarowego świata rzeczy samych w sobie, który składa się z żywych atomów. W semestrze zimowym 1876/1877 przedstawił wykład o Platona teorii poznania, w którym próbował utożsamić jego teorię idei zarówno z Kanta koncepcją rzeczy samych w sobie, jak i Schopenhauera teorią woli. Także Wilhelm Wundt w tym samym semestrze skoncentrował się na tematach historycznych. Wykładał historię filozofii nowożytnej, poczynając od Bacona, łącznie z omówieniem historii nauk przyrodniczych. Oba wykłady mieściły się w kręgu zainteresowań Husserla naukami przyrodniczymi, lecz prezentowane w nich historyczne bogactwo sprawiało, że ich zrozumienie wykraczało poza ówczesne zdolności Husserla — na tym etapie był on wciąż początkującym filozofem. Jako niedoświadczony student, zbliżył się do Masaryka, sąsiada z sali wykładowej, który całkiem dobrze orientował się już w historii filozofii. W ten sposób, jak wspomina Husserl w 1936 roku, „Uczęszczałem z nim — wówczas jeszcze w celu mojej ogólnej edukacji, a nie wybranej dziedziny — na wykłady z filozofii. Jako doktor, naturalnie mnie wyprzedzał, pomagał mnie, nie-

⁷ V. Cohen: *The Life and Times of Masaryk, the President-Liberator*. London 1941, s. 59.

⁸ K. Čapek: *Gespräche mit T.G. Masaryk*. München 1965, s. 65. O wpływie Brentana na Masaryka por. J. Novák: *Masaryk and the Brentano School*. In: *On Masaryk. Texts in English and German...*, s. 27–38.

⁹ E. Husserl: *Briefwechsel*. Bd. 1: *Brentanoschule...*, s. 116.

dojrzałemu, zrozumieć pewne sprawy oraz wskazywał drogę do samodzielnego myślenia”¹⁰.

Masaryk i Husserl nie widywali się wyłącznie na uniwersytecie, ale uczestniczyli także w spotkaniach lipskiego Der akademische-philosophische Verein¹¹. Towarzystwo pozostawało pod silnym wpływem Richarda Avenarius, który od 1876 roku pracował jako Privatdozent na Uniwersytecie w Lipsku. W tym samym roku opublikował *Philosophie als Denken der Welt gemäss dem Prinzip des kleinsten Kraftmasses*, książkę, której Husserl na pewno jeszcze w tym czasie nie znał. Chociaż Avenarius w następnym roku przeniósł się do Zurychu, to jego pozytywistyczne idee zdominowały dyskusje Towarzystwa. Nawet jeśli skłonności Masaryka do pozytywizmu, szczególnie w jego Comte’owskim wariancie, są dobrze znane, to może się wydawać zaskakujące, że młody Husserl, późniejszy inicjator fenomenologii, mógł także swobodnie oddychać w tej atmosferze. Ale nie należy zapominać o tym, że kilkanaście lat później Husserl wciąż będzie pozostawał pod wpływem „zarówno starego, jak i nieco bardziej współczesnego pozytywizmu”¹². W 1913 roku stwierdzi: „[...] to prawdziwymi pozytywistami jesteśmy my”¹³. Kolejnym pozytywistą, którego Masaryk i Husserl mogli spotykać na zebraniach Towarzystwa, był Carl Göring. Opublikował on w latach 1874/1875 dwutomową *System der kritischen Philosophie* oraz w roku 1876 monografię *Über die menschliche Freiheit und Zurechnungsfähigkeit*. W pracach tych bronił tezy, że wszelkie poznanie zależy od faktów doświadczenia. Każda forma logiczna, a w pierwszej kolejności pojęcia, są wynikiem indukcyjnych procesów, zbierających dane doświadczenia, by za pomocą mechanizmu „prostego sylogizmu”, łączyć je w wyższe formy. Także wola jest wynikiem pierwotnych procesów, które, ujęte jako takie, są

¹⁰ List do Františka Jančíka, sekretarza Klubu Nauk Historycznych i Politycznych w Prossnitz (Prostějov), rodzinnym mieście Husserla. Niestety, list adresowany 21 sierpnia 1936 roku został zniszczony. Przetrwał jedynie jego czeski przekład, opublikowany w prostejowskim czasopiśmie „Kulturní zprávy” 1938, č. 4, s. 123–125. Jego fragment został przełożony na angielski przez Karela Kovanda. Cytuję z kopii przekładu, który jest w dyspozycji Archiwum Husserla pod sygnaturą R I Jančík. Por. E. Husserl: *Briefwechsel*. Bd. 8: *Institutionelle Schreiben*. In Verbindung mit E. Schuhmann herausgegeben von K. Schuhmann. Dordrecht—Boston—London 1994, s. 57–58.

¹¹ O aktywności związku por. anonimowe *Notiz* — „Zeitschrift für Philosophie und philosophische Kritik NF” 1876, Bd. 69, s. 315.

¹² List Husserla od Windelbanda z 24 maja 1911 roku (sygnatura R I Windelband).

¹³ E. Husserl: *Idee czystej fenomenologii i fenomenologicznej filozofii*. Księga pierwsza. Przeł. D. Gierulanka. Warszawa 1975, s. 65.

ślepe. Podobnie jak pojęcia czy sądy, wola jest jedynie sposobem strukturalizowania tych danych źródłowych. Takie poglądy mogły przyciągać Masaryka skłonnościami deterministycznymi. Ale mogły one także zainteresować Husserla, który w późniejszych latach dziewięć (czy nawet dziesięć) razy wykladał na temat wolności woli. Ale zarówno Husserl, jak i Masaryk żywili niechęć do obecnych w myśleniu Göringa elementów Schopenhauerowskich, przeplatanych ideami Milla.

Chociaż niewiele łączyło młodych przyjaciół z Avenariusem, utrzymywali życzliwe stosunki z Göringiem. Spowodowane to było nie tylko jego urzekającą, wręcz fascynującą osobowością, ale także tym, że matka Göringa prowadziła internat dla studentów, w którym mieszkał Masaryk wraz ze swym uczniem. W istocie, nie zważając na różnice wieku, Husserl i Masaryk „wkrótce stali się krajanami z Moraw”¹⁴. Husserl często gościł w domu Göringa, dzięki czemu nawiązał bliższe kontakty z młodym Göringiem. Gdy rok później Masaryk opuszczał Lipsk, zamierzał pozostawić tam swój pulpit. Husserl zapytał go, czy nie mógłby nim dysponować. Kiedy przebywał jakiś czas poza miastem, Masaryk zostawił ów mały kawałek mebla u Pani Göring, zawiadamiając Husserla, że może go sobie stamtąd odebrać.

Przyjaźń między dwoma mężczyznami opierała się nie tylko na zainteresowaniu filozofią, które wspólnie, choć w różnym stopniu, podzielali. Nie bez znaczenia był również fakt, że obaj byli Morawianami. Studiowali w mieście, które należało do królestwa Saksonii, zapewne dlatego zostali członkami klubu austriackich studentów. W szczególności dwaj przyjaciele często zwykli chadzać do Saksonii transylwańskiej (Siebenbürger Sachsen). Transylwania, obecnie część Rumunii, była wtedy prowincją Cesarstwa Austriackiego, ale ani Masaryk, ani Husserl nie pochodzili z tego rejonu; musiały zatem być szczególne powody, że woleli klub „Transylwania” od innych zrzeszeń studenckich¹⁵. Ponieważ Saksończycy byli niemieckojęzyczni, przeto można przypuszczać, że to właśnie Husserl wybrał ten klub. Ale z kolei sam Masaryk potwierdza, że w Lipsku „zajmowały go bardziej studia teologiczne aniżeli filozoficzne”¹⁶, a zgodnie z tym, co napisała po śmierci Husserla jego żona Malvina, „wydaje się, że wszyscy lub

¹⁴ E. Husserl: *Briefwechsel*. Bd. 8: *Institutionelle Schreiben...*, s. 57–58.

¹⁵ Por. V. Cohen: *The Life and Times of Masaryk...*, s. 64. „Masaryk znalazł w Lipsku rosyjski klub, większość czeskich studentów w Lipsku przygotowywało się do nauczania w Rosji”. Ten klub na pewno nie jest klubem „Transylwania”.

¹⁶ K. Čapek: *Gespräche mit Th.G. Masaryk...*, s. 66. Masaryk uczęszczał na wykłady teologów Ernsta Luthardta oraz Gustava Frickego.

prawie wszyscy transylwianie byli teologami”¹⁷. Zatem bardziej prawdopodobne wydaje się jednak, że to Masaryk nawiązał z nimi kontakt, tym bardziej że Masaryk już po swym wyjeździe z Lipska, zwracał się w liście do Husserla z prośbą o przekazanie pozdrowień dla członków klubu. To pokazuje również, że byli w klubie kimś więcej niż tylko ludźmi z zewnątrz. W każdym razie sam fakt, że wielokrotnie spędzali tam wspólnie czas, świadczy o rodzącej się między nimi przyjaźni.

Pobyt Masaryka „w Niemczech zakłóciła choroba”¹⁸. Poważna choroba, zwłaszcza w lutym 1877 roku oraz podczas całego letniego semestru, spowodowała, że nie mógł ani uczestniczyć w wykładach, ani kontynuować pracy nad książką o samobójstwie, która miała stanowić podstawę jego habilitacji. Choroba nie wpłynęła jednak na osłabienie ich relacji. Wprost przeciwnie: Husserl towarzyszył mu regularnie podczas zalecanych przez lekarza, codziennych spacerów. I tak, 1 stycznia 1902 roku Masaryk pisał do Husserla, że lubi wspominać „wspólne rozmowy i spacer” w Lipsku. Ich przyjaźń stawała się coraz silniejsza. W takim sensie należy interpretować pośrednią i bardzo późną wypowiedź żony Husserla Malviny, że semestry w Lipsku „miały ogromne znaczenie dla Husserla jako człowieka”¹⁹. Opinię Malviny potwierdza list Masaryka do Husserla z 11 września 1877 roku: „Przy Tobie okazywałem zawsze mój prawdziwy charakter i dlatego Ty jesteś w stanie dobrze mnie ocenić”²⁰.

Semestry w Wiedniu

Masaryk powrócił do Wiednia w sierpniu 1877 roku. Posada w gimnazjum zapewniała mu skromny dochód, dzięki czemu mógł jednocześnie kontynuować pracę nad habilitacją. W semestrze letnim 1879 roku został privatdozentem na Uniwersytecie Wiedeńskim.

¹⁷ M. Husserl: *Skizze eines Lebensbild von E. Husserl*. „Husserl Studies” 1988, vol. 5, no. 2, s. 111. Szkic napisała około 1940 roku. Malvina Husserl uważa, że to właśnie Masaryk wprowadził Husserla w krąg „Transylwanii”.

¹⁸ Z. Zeman: *The Masaryks. The Making of Czechoslovakia*. London 1976, s. 24.

¹⁹ M. Husserl: *Skizze eines Lebensbild...*, s. 111.

²⁰ E. Husserl: *Briefwechsel*. Bd. 1: *Brentanoschule...*, s. 99.

Husserl pozostał jeszcze jeden semestr w Lipsku, aż do końca zimowego semestru 1877/1878. Zainteresowanie astronomią stopniowo zanikało, a coraz bardziej fascynowała go matematyka. Między innymi dlatego zdecydował się na wyjazd do Berlina, w owym czasie centrum znakomitych matematyków, gdzie przebywał od semestru letniego 1878 roku do semestru zimowego 1880/1881. Dwaj przyjaciele zostali rozdzieleni na ponad trzy i pół roku. W tym czasie Masaryk napisał cztery listy do Husserla. Można przypuszczać, że autor *Badań logicznych* napisał ich mniej. Ale ta oszczędna korespondencja nie oznaczała wcale ochłodzenia ich przyjaźni. Obaj zajęci byli swą pracą: Husserl — studiami matematycznymi, Masaryk zaś — filozofią społeczną. Niemniej jednak zakres ich wspólnych zainteresowań był na tyle szeroki, że umożliwiał twórczą wymianę idei. Dyskutowali głównie o relacji matematyki do doświadczenia; Husserl musiał w pewnym stopniu wspomagać studia Masaryka z matematyki wyższej. Ponadto interesowali się — choć już nie tak intensywnie — aktualnymi wydarzeniami politycznymi. Masaryk wypytywał Husserla o polityczny klimat w Berlinie, komentował Husserlowski opis uroczystości patriotycznych w Lipsku: „Wiesz, co myślę o takich sprawach, wiesz, że ich ani nie popieram, ani nie usprawiedliwiam, choć je rozumiem”²¹.

Zajmowało ich w szczególności zagadnienie indukcji (w sensie empirycznym) oraz dedukcji (w matematyce). Tematy te szeroko omawia Masaryk w liście z 20 stycznia 1878 roku. Masaryk zgadzał się z Hume’em, że doświadczenie, wskutek nagromadzenia indywidualnych przypadków, dostarcza tylko subiektywnych przekonań. W ten sposób tworzą się prawidłowości, za których pomocą wnioskujemy z rzeczy przeszłych o tym, co nastąpi. Ale kiedy Hume stwierdza, że zasada przyczynowości jest nieprawomocna i nie buduje niczego poza ślepym zwyczajem i przypadkowymi faktami, to Masaryk, odwołując się do matematyki, podważa tę tezę. Jego zdaniem, matematyka dostarcza wiecznych prawd oraz obiektywnej pewności, ponieważ rozwija swe podstawowe aksjomaty za pomocą analizy. Obecnie, jak pokazuje rachunek prawdopodobieństwa, możliwe jest skuteczne zastosowanie matematyki do faktów doświadczenia. „Kiedy zająłem się statystyką, doszedłem do wniosku, że wszelka indukcja jest zagrożona matematycznym prawem rachunku prawdopodobieństwa... W ten sposób przezwyciężyłem sceptycyzm, zabezpieczyłem doświadczenie i zbudowałem solidne podstawy na przyszłość”. Uczynił to

²¹ Ibidem, s. 100.

przede wszystkim w swej „książce o samobójstwie — zatem w miejscu, gdzie można się było tego najmniej spodziewać”²².

Książka ta została opublikowana w Wiedniu w roku 1881, prawdopodobnie krótko przed przybyciem Husserla²³. Trudno sobie wyobrazić, by Husserl — przygotowujący wówczas swą rozprawę doktorską, dotyczącą rachunku wariacyjnego²⁴ — przyjął ten temat z entuzjazmem²⁵. Koncentrował się na matematyce, wciąż planując karierę w tej dziedzinie. Niemniej jednak podczas trzech semestrów (od lata 1881 roku do lata 1882 roku), które spędzili razem w Wiedniu, Masaryk i Husserl — student i *Privatdozent* — wciąż pozostawali w zażyłych stosunkach. Husserl był częstym gościem w mieszkaniu Masaryka²⁶, gdzie dyskutowali, w czym prawdopodobnie towarzyszyła im młoda żona Masaryka, o ogólnych kwestiach dotyczących perspektywy ich życia. Tak wspomina Husserl swe wizyty u Masaryka, niestety, nie podając konkretów: „Przy tej okazji także on wywierał na mnie głęboki wpływ”²⁷.

Masaryk, który podczas studiów pozostawał pod głębokim wrażeniem Brentana, już w Lipsku „entuzjastycznie zwracał uwagę Husserla na Brentana, chciał widzieć go towarzyszącego mu w Wiedniu” w 1877 roku²⁸. I choć w 1882 roku entuzjazm Masaryka nie ostygł, to

²² E. Husserl: *Briefwechsel*. Bd. 1: *Brentanoschule...*, s. 103. Idee te stały się załącznikiem późniejszej publikacji Th.G. Masaryka: *Hume's Skepsis und die Wahrscheinlichkeitsrechnung. Ein Beitrag zur Geschichte der Logik und Philosophie*. Wien 1884. W Archiwum Husserla nie ma egzemplarza tej pracy.

²³ Th.G. Masaryk: *Der Selbstmord als sociale Massenerscheinung der modernen Civilization*. Wien 1881 (reprint z ważnym wprowadzeniem J.C. Nyíriego — München 1982). W bibliotece Husserla nie ma egzemplarza pracy Masaryka, ale to oczywiście nie wyklucza, że Husserl kiedykolwiek miał lub czytał tę książkę.

²⁴ Husserl obronił dysertację w styczniu 1883 roku. Częściowo była ona publikowana w G. Scrimieri: *Analitica matematica e fenomenologia in Edmund Husserl*. Bari 1979, s. 39—60.

²⁵ W ogromniej spuściźnie Husserla, poza przypadkowymi odniesieniami, temat samobójstwa praktycznie się nie pojawia. Por. E. Husserl: *Zur Phänomenologie der Intersubjektivität. Texte aus dem Nachlass*. Dritter Teil: 1929—1935. Hrsg. I. Kern. Den Haag—Dordrecht 1973, s. 406.

²⁶ Por. V.K. Škrach: *Nota. „Česká mysl” 1929, č. 25, s. 189; W. Ethen: Portréty a silhuety. Čtení pro naše krajany*. Sv. 2. Praha 1936, s. 66.

²⁷ E. Husserl: *Briefwechsel*. Bd. 8: *Institutionelle Schreiben...*, s. 57—58. Masaryk poznał swoją przyszłą żonę Amerykankę Charlotte Garrigue podczas pobytu w Lipsku.

²⁸ M. Husserl: *Skizze eines Lebensbild...*, s. 111. Por. także J. Patočka: *Erinnerungen an Husserl*. In: *Die Welt des Menschen — Die Welt der Philosophie. Ein Festschrift für Jan Patočka*. Hrsg. W. Biemel. Den Haag 1976, s. XII. „To Masaryk wysłał go do Wiednia, do Brentana”. Powtarza to M. Faber: *The Foundations of Phenomenology. Edmund Husserl and the Quest for a Rigorous of Philo-*

jednak Husserl nadal zamierzał habilitować się z matematyki. Z tego właśnie powodu powrócił w semestrze letnim 1883 roku do Berlina, nie zaliczając żadnego wykładu Brentana. Masaryk opuścił Wiedeń semestr wcześniej, przyjmując powołanie do nowo powstałego czeskiego uniwersytetu w Pradze. Ale kiedy Weierstrass, berliński nauczyciel Husserla, nagle zachorował, powrócił on do Wiednia. Zwolniony z rocznej służby wojskowej, mógł wreszcie zrealizować dawną propozycję Masaryka. W napisanym w 1919 roku *Erinnerungen an Franz Brentano* Husserl otwarcie stwierdza: „Najpierw chodziłem na wykłady Brentana jedynie z czystej ciekawości, by usłyszeć człowieka, o którym tak dużo mówiło się wówczas w Wiedniu”²⁹. I chociaż Husserl nigdzie nie napisał tego wprost, to jednak nie ulega wątpliwości, że właśnie Masaryk był jedną z najważniejszych osób, które w taki sposób mówiły o Brentanie³⁰. Nie ma potrzeby komentowania tu rozległych oraz nieprzewidywalnych konsekwencji, zarówno dla samego Husserla, jak i dla fenomenologii w ogóle, jakie wypłynęły z tego na pozór drobnego kroku. Wystarczy jeszcze raz powtórzyć, że zawdzięczamy to Masarykowi.

Masaryk przeniósł się do Pragi jesienią 1882 roku. Kolejną jego większą publikacją był wydany w 1883 roku niemiecki przekład *Badań dotyczących zasad moralności* Hume’a³¹. Przekład jest nadal przechowywany w Archiwum Husserla³². Nie zawiera on jednak ani

sophy. Cambridge, Massachusetts, 1943, s. 9. W Lipsku Husserl „był wielokrotnie zachęcany przez swego przyjaciela Masaryka do studiów u Brentana”. Ale Farber zaczerpnął tę informację bezpośrednio od „Pani Malviny Husserl” (s. VI), toteż jego zeznania nie opierają się na niezależnym źródle. Służy ono jednak jako potwierdzenie zebranych już informacji. Ważniejsze świadectwo dał, we wspomnianej nocy, Škrach (s. 189): „Husserl uczęszczał na wykłady Brentana w Wiedniu za radą Masaryka”. Nota ta została opublikowana jeszcze przed skontaktowaniem się Škracha z Husserlem, a zatem jest prawie pewne, że otrzymał tę informację od samego Masaryka.

²⁹ E. Husserl: *Erinnerungen an Franz Brentano*. In: *Franz Brentano. Zur Kenntnis seines Lebens und seiner Lehre*. Hrsg. O. Kraus. München 1919, s. 153.

³⁰ Głosy takie dochodziły Husserla, jego żonę, a prawdopodobnie także Masaryka. Chociaż wszystkie odnoszą się do lipskiego okresu, nie ma powodu przypuszczać, że sytuacja w 1882 roku znacząco się zmieniła. Ale można również przypuszczać, że kiedy Husserl po raz pierwszy udał się na wykład Brentana w Wiedniu w semestrze zimowym 1884/1885, a zatem dwa lata po wyjeździe Masaryka z Wiednia, powszechne pogłoski o Brentanie były decydującym bodźcem, który w końcu zmotywował go do podjęcia ostatecznego kroku.

³¹ Por. D. Hume: *Eine Untersuchung über die Principien der Moral. Deutsch herausgegeben und mit einem Namens- und Sachregister versehen von Thomas Garigue Masaryk*. Wien 1883.

³² Sygnatura BQ 206.

dedykacji, ani żadnych innych śladów Masaryka, nie jest zatem pewne, czy Husserl otrzymał egzemplarz autorski od swego przyjaciela (na przykład Brentano otrzymał jeden). Mogło być i tak, że Husserl sam kupił książkę w 1885 roku. W okresie letnim tego roku uczęszczał na seminarium Brentana poświęcone temu dziełu i jest wielce prawdopodobne, że Brentano opierał swój wykład właśnie na tym najnowszym przekładzie³³.

Profesorskie lata Husserla

W 1887 roku Husserl został privatdozentem na Uniwersytecie Marcina Lutra w Halle. Kontynuował tam przede wszystkim studia z filozofii matematyki i logiki, pozostając pod intelektualnym wpływem między innymi Georga Cantora. Masaryka coraz bardziej interesowała polityka. Także jego praca teoretyczna koncentrowała się wokół zagadnień dotyczących społeczeństwa, toteż relacje między dwoma mężczyznami stały się luźniejsze, choć ich wzajemny szacunek i sympatia nie uległy zmianie.

„Od kiedy zrezygnowałeś z matematyki, nie mogę wystarczająco ocenić twojej naukowej kariery” — pisał Masaryk do Husserla w Nowy Rok 1902. Znamienne kontynuuje: „Niemniej jednak śledzę twoją karierę, gdyż przypomina mi nasze stare czasy; całkiem niedawno miałem okazję odesłać kogoś do Twoich prac”³⁴. Zdaje się to sugerować, że Masaryk wiedział co najmniej o *Philosophie der Arithmetik* (1891). I chociaż w liście mowa o „pracach”, nie jest wcale pewne, czy Masaryk znał również *Badania logiczne* (1900/1901). W każdym razie nie otrzymał egzemplarza od Husserla. Ponadto można przypuszczać, że odniósłby się w liście do relacji, jaka może zachodzić między *Badaniami logicznymi* a jego *Versuch einer konkreten Logik* (1877), pracy, która była mu szczególnie bliska.

W tym samym liście Masaryk podsumowuje własną aktywność, a nawet informuje o imionach i liczbie swych dzieci. To pokazuje, że jest to rzeczywiście pierwszy list, który napisał do Husserla od czasu wyjazdu z Wiednia w 1882 roku. Lecz chciałbym jeszcze raz podkreś-

³³ Por. E. Husserl: *Erinnerungen an Franz Brentano...*, s. 155.

³⁴ E. Husserl: *Briefwechsel*. Bd. 1: *Brentanoschule...*, s. 106.

lić, że dwie dekady, które upłynęły od ich pierwszego spotkania, wcale nie osłabiły ich przyjaźni. „Drogi Przyjacielu, zawsze miałem nadzieję spotkać Cię przejazdem lub spotkać Cię w domu, ale w końcu muszę listownie odpowiedzieć na Twoje miłe słowa”³⁵. Widocznie kontakt odnowił się w 1901 roku, dlatego Husserl pytał Masaryka, czy nie mogliby spotkać się przy jakiejś okazji. W późniejszych latach Husserl rzeczywiście odwiedził Masaryka „raz czy dwa razy w Pradze”³⁶, co zresztą sam potwierdził, chociaż owej wizyty czy wizyt nie można datować. Jest pewne, że nie spotkali się w 1901 roku, chociaż w tym roku nadarzyła się dobra okazja, ponieważ Husserl, w związku ze swymi staraniami o tamtejszą katedrę, odwiedził w kwietniu 1901 roku Wiedeń. Być może perspektywa nauczania w Wiedniu skłoniła go do odnowienia kontaktów z Masarykiem i poproszenia go o spotkanie. W każdym razie biblioteka Husserla zawiera *Die ideale der Humanität* (1902), niemiecki przekład wykładów, które Masaryk wygłosił w Czechach. Nawiasem mówiąc, niniejsza broszura jest jedynym dziełem Masaryka nadal przechowywanym w bibliotece Husserla. Masaryk prawdopodobnie przesłał ją Husserlowi w 1902 roku.

W 1901 roku powołano Husserla na Uniwersytet Georga Augusta w Getyndze, na którym pozostał do roku 1916. W tych latach prawdopodobnie najbliższymi Pragi był w grudniu 1908 roku, wracając z Wiednia, a następnie ruszając z wizytą do Brünn (Brna), tak że najkrótsza droga do domu wiodła przez Pragę. Można domniemywać, że widział się wówczas z Masarykiem po raz pierwszy od dwudziestu pięciu lat. Ale w 1908 roku nadarzyła się kolejna okazja, by przypomnieć sobie swego starego mentora i przyjaciela. W semestrze zimowym 1908/1909 wygłosił — po raz pierwszy i jedyny w swej profesorskiej karierze — seminarium dla początkujących „na podstawie *Badań dotyczących zasad moralności Hume’a* w przekładzie Masaryka”. Ów przekład będzie już zawsze stanowił punkt odniesienia dla Husserlowskich rozważań o etycznych poglądach Hume’a. Po raz pierwszy Husserl wykladał o problemach etycznych w 1902 roku i już wtedy używał przekładu Masaryka, by w sposób najbardziej wyraźny uwydatnić tezy Hume’a, z którymi polemizował, to znaczy pochodzenie sprawiedliwości od jej użyteczności w społeczeństwie oraz ustanowienie paralelizmu między wartościami moralnymi i estetycznymi³⁷.

³⁵ Ibidem.

³⁶ E. Husserl: *Briefwechsel*. Bd. 8: *Institutionelle Schreiben...*, s. 57—58.

³⁷ MSS F I 20/49a, 56a i 59a. Odpowiednie cytaty w egzemplarzu Husserla są podkreślone i opatrzone uwagami na marginesach.

W jednej z notatek przywołuje przekład Masaryka, podkreślając, że „interpretacja Brentana, w której odnosi się on do Hume’a, jest znacząco udoskonalona”, tak więc autorytet tego przekładu odgrywa decydującą rolę przeciwko pewnej interpretacji Brentana³⁸.

Przy jeszcze innej okazji Husserl odnosi się do przekładu Masaryka. W okresie letnim 1920 roku przedstawił wykład zatytułowany „Einleitung in die Ethik”. Na karcie tytułowej swego manuskryptu zanotował, że w wykładach cytuje stanowisko Humowskie, w przekładzie Masaryka, głoszące, że etyka może być ufundowana wyłącznie na metodzie eksperymentalnej³⁹. Oczywiście także w tym punkcie Husserl nie zgadza się z Hume’em.

Księga pamiątkowa Masaryka

W pierwszym kwartale XX wieku Husserl bardzo drobiazgowo opracowywał fenomenologię, która miała dostarczać naukowych podstaw filozofii jako całości. W tym samym czasie Masaryk najpierw pochłonięty był walką o niepodległość Czech, a potem rolą, która przypadła mu jako prezydentowi Republiki Czechosłowacji. Dwóch przyjaciół, którzy osiągnęli sławę w różnych dziedzinach, miało więc coraz mniej powodów i okazji, by poszukiwać osobistego czy intelektualnego towarzystwa. Dopiero po przejściu Husserla na emeryturę w 1928 roku — znaleźli więcej czasu dla siebie; natychmiast stało się jasne, że ich wzajemna estyma i respekt są tak samo wielkie, jak we wczesnych latach.

Pierwszy znany nam list Masaryka do Husserla, napisany po 1902 roku, pochodzi z 12 lutego 1922 roku. W krótkim liście Czech pisze: „[...] obserwuję Twoją pracę z zainteresowaniem, chociaż od 1914 roku moja uwaga skierowana jest ku polityce”. Nie jest jednak jasne, co skłoniło Masaryka do napisania tego listu (w którym, niejako przy okazji, ponownie zaprasza Husserla: „Czy czasami nie będziesz prze-

³⁸ MS F 24/231b. Powstrzymuję się od interpretacji tego fragmentu, ponieważ nie jest jasne, co faktycznie miał na myśli Brentano. Można przypuszczać, że chodzi o Brentana *Vom Ursprung sittlicher Erkenntnis* (Wien 1889), ale nie można zapomnieć, że Husserl dysponował nie mniej niż 28 zbiorami stenogramów notatek z wykładów Brentana.

³⁹ Por. MS F I 28/2a.

jeźdźał przez Morawy? Jeżeli tak, to nie zapomnij mnie odwiedzić!”⁴⁰). W 1921 roku wychodzi poprawiona wersja ostatniej części *Badań logicznych*, a całość trzeciego wydania ukazuje się w 1922 roku. W tym samym roku Husserl publikuje także drugie wydanie *Idei I*. Prawdopodobnie list Masaryka był reakcją na przesłanie mu egzemplarza jednej lub nawet wszystkich tych nowych publikacji.

Pochłonięty swymi urzędowymi obowiązkami, Masaryk miał zapewne czas jedynie na krótką odpowiedź. Jednak w 1929 roku, kiedy zbliżały się siedemdziesiąte urodziny Husserla (8 kwiecień 1929), Masaryk z własnej inicjatywy, w krótkim liście gratulacyjnym z 14 marca, napisał: „Wiem, że gratulacje są nieco przedwczesne, ale za dwa lub trzy tygodnie mógłbym napisać to samo. Naturalnie, obserwuję z zainteresowaniem Twoją filozoficzną karierę”⁴¹. W odpowiedzi Husserl wysłał Masarykowi *Formale and transzendente Logik*, która ukazała się w lipcu lub sierpniu 1929 roku. Zachował się projekt dedykacji Husserla. Czytamy tam: „Ofiarowane z wdzięczności i szacunku dla Th.G. Masaryka, logika, przewodnika w moich pierwszych filozoficznych studiach”⁴². W tych wzruszających słowach najbardziej zwraca uwagę to, że Husserl nazywa swego starego przyjaciela logikiem. Z tego jasno wynika, że Husserl znał *Versuch einer konkreten Logik* (1877). Lecz świadczy to również, że prawdopodobnie nie przestudiował tej pracy gruntownie. Już podtytuł wskazuje, że zawiera ona „klasyfikację i organizację nauk”, która do Comte’owskiego porządku, rozciągającego się od matematyki do socjologii, dodaje takie nauki, jak: filozofia języka, estetyka, logika, filologia i metafizyka. Trudno sobie wyobrazić, by Husserl mógł dostrzec wyraźne związki między tą metodologiczną pracą i własnymi próbami ugruntowania logiki formalnej w strukturze transcendentalnej subiektywności. Sympatia między obu myślicielami w sposób oczywisty nie wynikała ze wspólnego zainteresowania logiką.

Niemniej jednak Husserl nadal uważał Masaryka za logika. W 1930 roku Masaryk dobiegł osiemdziesiątki. Wspominany wcześniej projekt wydania księgi pamiątkowej przez Škracha nie był jedyny. Już w 1929 roku, a najpóźniej na początku stycznia 1930 roku, Boris Jakovenko uzyskał od Husserla zgodę na udział w dużej niemieckiej księdze pamiątkowej. W tych miesiącach Husserl zajęty był

⁴⁰ E. Husserl: *Briefwechsel*. Bd. 1: *Brentanoschule...*, s. 112.

⁴¹ Ibidem, s. 116.

⁴² E. Husserl: *Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie*. Erstes Buch: *Allgemeine Einführung in die reine Phänomenologie*. 1: *Text der 1—3. Auf.*; 2: *Ergänzende Texte (1912—1929)*. Hrsg. K. Schuhmann. Den Haag—Dordrecht 1977, s. 688.

poprawianiem obszernego rękopisu tak zwanych „Logische Studien”, zbioru swych wcześniejszych logicznych manuskryptów, które przygotował do druku jego asystent Ludwig Landgrebe. Pracując nad zagadnieniami logicznymi, zwłaszcza koncepcją stanów rzeczy, postanowił wybrać coś z tych tematów dla redagowanej przez Jakovenkę książki pamiątkowej. Żona Husserla pisała 17 stycznia 1930 roku do australijskiego filozofa Williama Boyce’a Gibsona: „Mąż jest w tej chwili przyparty do muru. Jeszcze w tym miesiącu musi skończyć artykuł do książki pamiątkowej z okazji osiemdziesięciolecia urodzin prezydenta Czechosłowacji”⁴³. W rzeczywistości Husserl sporządził jednak nie jeden, lecz dwa manuskrypty. Pierwszy z nich nazwany *Ur I*, czyli pierwszy tekst o *Ursprung* (źródło) dotyczył problemu logicznego źródła uniwersalnych pojęć i przedmiotów kategoryalnych w ogóle. Drugi, nazwany *Ursprung II* — kontynuacja *Ur I* — traktował o psychologicznych źródłach naszych idei, koncepcji teorii poznania i ontologii uniwersalnej, a w końcu idei i możliwości uniwersalnej intencjonalnej psychologii⁴⁴.

Ale jak to często bywa, Husserl nie skończył artykułu na czas, nie udało mu się przygotować go w formie gotowej do druku, stąd dwa tomy książki pamiątkowej, które znajdują się w bibliotece Husserla, ukazały się koniec końców bez jego tekstu. Husserl mógł wyjaśnić powody tego niepowodzenia w liście gratulacyjnym z okazji urodzin Masaryka. W liście z 7 marca 1930 roku odniósł się także do początków ich przyjaźni. Masaryk odpowiedział na list już 10 marca. „Panie kolego Husserl!” — tak w ostatnim liście zwrócił się do twórcy fenomenologii. Nie tylko informował go o swych planach literackich — redycji *Versuch einer concreten Logik* oraz książki na temat pisarzy rosyjskich⁴⁵ — ale dziękując Husserłowi za jego „miły list”, dodał: „Ja również często wspominam nasze towarzystwo w Lipsku”⁴⁶.

⁴³ E. Husserl: *Briefwechsel*. Bd. 6: *Philosophenbriefe*. In Verbindung mit E. Schuhmann herausgegeben von K. Schuhmann. Dordrecht—Boston—London 1994, s. 138—139.

⁴⁴ MSS A I 27 do A VI 16—17 w Archiwum Husserla. Termin *Ursprung* jest oczywiście wspólnym dziedzictwem studentów Brentana. Por. C. Stumpf: *Über den psychologischen Ursprung der Raumvorstellung* (Leipzig 1873) oraz F. Brentano: *Vom Ursprung sittlicher Erkenntnis* (O źródle poznania moralnego. Przeł. C. Porębski. Warszawa 1989). Można to zinterpretować tak, że Husserl chciał pokazać Masarykowi, że obaj wywodzą się z tej samej tradycji brentanowskiej.

⁴⁵ Niestety, żaden z tych projektów nie został zrealizowany.

⁴⁶ E. Husserl: *Briefwechsel*. Bd. 1: *Brentanoschule...*, s. 118.

Archiwum Husserla w państwie Masaryka?

Husserl opublikował *Medytacje Kartezjańskie* w kwietniu 1931 roku. Egzemplarz tej pracy przesłał Masarykowi⁴⁷. Informując go o swej filozoficznej działalności, wyraźnie czuł się związany z przyjacielem z młodości. Ale stopniowo wyłaniały się także inne motywy i wydarzenia, które zwracały jego uwagę ku Czechosłowacji Masaryka. Ludwig Landgrebe, asystent Husserla, w kwietniu 1930 roku przyjechał do Pragi, gdzie pięć lat później habilitował się i uzyskał stopień privatdozenta. W tym czasie nawiązał bliski kontakt zarówno z Prager Brentano-Gesellschaft, przechowującym rękopisy wiedeńskiego nauczyciela Husserla, jak i z Cercle Philosophique de Prague, towarzystwem filozofów sympatyzujących ze stanowiskiem brentanistów, choć także z fenomenologią. Towarzystwo to założył w 1934 roku Emil Utitz i J.B. Kozák, a Landgrebe został jego niemieckim sekretarzem. Latem 1933 roku czeski filozof Jan Patočka studiował przez semestr we Fryburgu, gdzie jego tutorem był Husserl. Wśród licznych studentów, którzy przyjeżdżali do niego z zagranicy, a nawet zza oceanu był on — jak zauważył Husserl — pierwszym, który odwiedził go z jego rodzinnych Moraw. Patočka ostatecznie powrócił do Pragi, zostając czeskim sekretarzem nowego Cercle Philosophique⁴⁸. Wreszcie, należy zwrócić uwagę na fakt, że po dojściu Hitlera do władzy w 1933 roku, perspektywy pracy w Niemczech dla Husserla i jego żony gwałtownie się pogorszyły.

W 1934 roku prascy przyjaciele Husserla wpadli na pomysł założenia Archiwum Husserla równoległe do utworzonego wcześniej Archiwum Brentana. W grudniu 1934 roku Cercle wysłało Jana Patočkę do Fryburga z zaproszeniem dla Husserla na wykłady, a jednocześnie w celu zorientowania się odnośnie do warunków przeniesienia rękopisów do Pragi, gdzie mogłyby być przygotowywane do publikacji. Podczas Wigilii Bożego Narodzenia Patočka otrzymał od Husserla, jak później sam relacjonował, „niezwykły prezent. Niepozorny na pierwszy rzut oka jasnobrązowy kawałek drewna okazał się zwykłym pulpitem podpierającym książkę podczas czytania. Masaryk, wyjeżdżając z Lipska, pozostawił to młodemu matematykowi, interesującemu

⁴⁷ Por. listę adresatów egzemplarzy, która przechowywana jest w Archiwum pod sygnaturą K IV 2.

⁴⁸ Por. M. Walter: *Jan Patočka. Eine biographische Skizze*. In: *Studien zur Philosophie von Jan Patočka*. „Phänomenologische Forschungen” 1985, Bd. 17, s. 87 i nast.

się także filozofią. Husserl trzymał go od końca siedemdziesiątych lat ubiegłego wieku — w wiernej pamięci!⁴⁹.

W marcu 1935 roku Husserl skontaktował się z Instytutem Masaryka oraz Cercle, omawiając warunki przeniesienia rękopisów do Pragi. Manuskrypty miały być zdeponowane w Instytucie, a Cercle miało być odpowiedzialne za ich naukowe opracowanie i przygotowanie do druku. Cercle udało się znaleźć środki finansowe na zabezpieczenie licznych manuskryptów, transkrybowanych przez Landgrebego, który bardzo dobrze opanował staromodny styl stenografii Gabelsberga. W listopadzie 1935 roku Husserl udał się na dwa tygodnie do Pragi, oficjalnie w celu wygłoszenia kilku wykładów, ale faktycznie w celu utorowania sobie drogi do założenia archiwum oraz przygotowania emigracji dla siebie i żony. Było mu bardzo przykro, że nie mógł zobaczyć swego starego przyjaciela, który był już poważnie chory. O swojej przyszłości długo dyskutował z Utitzem i Kozákem, współrozmówcami w toczących się negocjacjach⁵⁰.

W liście do syna Gerharta napisanym 21 września 1935 roku Husserl ujawnił prawdziwe cele listopadowej wizyty w Pradze: „Rzeczy zaszły tak daleko, że nie mogę znieść tego dłużej i chcę zobaczyć, jak może to tam wyglądać. Manuskrypty, biblioteka, honoraria autorskie — oni mogą mieć wszystko, jeżeli przejmą nas, starych”⁵¹. Pod tym względem podróż do Czechosłowacji okazała się pełnym sukcesem. W styczniu 1936 roku, jak donosi polski filozof Roman Ingarden, który odwiedził w tych dniach swego pierwszego nauczyciela, Landgrebe przybył do Fryburga, „przywożąc z sobą ofertę profesury dla Husserla na niemieckim uniwersytecie w Pradze. Oprócz tego chciał zabrać z sobą do Pragi następną część manuskryptów Husserla”⁵². Nic nie

⁴⁹ J. P a t o č k a: *Erinnerungen an Husserl...*, s. XV.

⁵⁰ Biblioteka Husserla zawiera broszurę Emila Utitza *Masaryk als Volkserzieher. Festvortrag aus Anlaß des 85. Geburtstages des Herrn Präsidenten* (Prag 1935), którą autor prawdopodobnie zpresentował Husserlowi podczas jego wizyty w Pradze. Biblioteka zawiera także drugie wydanie J.B. Kozáka *Masaryk as Philosoph* oraz Iwana Lapschina *Th.G. Masaryk als Denker*. Odręczne wpisy (Z wyrazami szacunku od wydawcy) w książce świadczą o tym, że prace te zostały przesłane Husserlowi zaraz po powrocie do Fryburga (jak przypuszczam, z inicjatywy Kozáka). Ponadto znajduje się tam dzieło *La pensée de Th.G. Masaryk* (Prague 1937) z artykułem Kozáka *T.G. Masaryk penseur* i Ferdynanda Pelikána *La philosophie de la religion chez Masaryk*. Bardzo prawdopodobne, że wszystkie te prace ofiarował Husserlowi Kozák.

⁵¹ E. H u s s e r l: *Briefwechsel*. Bd. 9: *Familienbriefe*. In Verbindung mit E. S c h u h m a n n herausgegeben von K. S c h u h m a n n. Dordrecht—Boston—London 1994, s. 246.

⁵² E. H u s s e r l: *Briefe an Roman Ingarden. Mit Erläuterungen und Erinnerungen an Husserl*. Den Haag 1968, s. 182.

stało zatem na przeszkodzie założeniu Masarykowego archiwum Husserla i mianowania go w Pradze. Państwo i instytut wspierał człowiek, który więcej niż pół wieku wcześniej zachęcił Husserla do filozofii jako jego pracy życia i był gotów schronić zarówno jego samego, jak i ogromny produkt jego długowiecznej aktywności.

Ale w końcu Husserl odrzucił ofertę; a raczej przeciągał sprawę. Główne pytanie, które mogło o tym decydować, brzmiało: czy Praga, czy Czechosłowacja, a zatem państwo tak geograficznie bliskie Rzeszy Niemieckiej, mogło być w rzeczywistości bezpieczną przystanią dla Husserla? Czy istniała wystarczająca gwarancja dla Husserla, któremu spokój umysłu był tak potrzebny do nieprzerwanej pracy? Jak wiadomo, niemiecka inwazja na Czechosłowację w 1939 roku stanowiła dowód na to, że Husserl bardzo trzeźwo oceniał ówczesną sytuację. Ale w 1936 roku nadal uważał opcję Czechosłowacji za możliwą. Negocjacje trwały. W dniu 5 maja 1936 roku Husserl pisał do wiedeńskiego filozofa Felixa Kaufmanna, swego bliskiego przyjaciela, zaznajomionego w temacie: „Ufam, że tak mocno przeze mnie szanowany Masaryk jest informowany o wszystkim, co jest podejmowane w moim imieniu — na pewno mogę liczyć na jego życzliwe zainteresowanie i jego przyzwolenie”⁵³. Kiedy Husserl 21 sierpnia 1936 roku informował Jančíka, że niedawno „na ich życzenie, ofiarowałem archiwum Masaryka bardzo drogie mi listy, które od niego [Masaryka — D.B.] otrzymałem”, to trzeba widzieć ów fakt również w kontekście starań Husserla o zapewnienie sobie korzystniejszych warunków życia i pracy⁵⁴.

Kwestia przeniesienia do Pragi wyraźnie się przeciągała, ale i sam Husserl nie naciskał na szybkie jej rozwiązanie. Jednym z powodów był niewątpliwie fakt, że praca, w którą zaangażował się w tamtym czasie, wymagała wiele energii, a wszystko inne odsuwał na dalszy plan. Husserl był całkowicie pochłonięty opracowaniem praskich

⁵³ E. Husserl: *Briefwechsel*. Bd. 4: *Die Freiburger Schüler*. In Verbindung mit E. Schuhmann herausgegeben von K. Schuhmann. Dordrecht—Boston—London 1994, s. 227.

⁵⁴ Por. ibidem, s. 435—436. W dniu 9 grudnia 1936 roku żona Husserla pisała do Patočki: „Kiedy przyjedzie Pan, czy może być tak łaskawy i zabrać od Pana Škracha listy prezydenta Masaryka i przywieźć je z sobą. Jakiś czas temu za pośrednictwem Landgrebego (na jego własną prośbę) prosiliśmy o skopiowanie korespondencji. Może być nawet klika kopii”. Landgrebe zatem zabrał listy do Pragi. Bardzo prawdopodobne, że zabrał je tam w lutym 1936 roku. Można przypuszczać, że Patočka wysłał pocztą prośbę do Husserla albo przywiózł je z sobą podczas swej następnej (i ostatniej) podróży do Fryburga w sierpniu 1936 roku. Przebieg wydarzeń wyjaśnia, dlaczego Archiwum Husserla do dziś nie posiada oryginałów listów Masaryka, lecz wyłącznie zbiór kserokopii.

wykładów, składających się na jego ostatnią dużą pracę *Kryzys nauk europejskich i fenomenologia transcendentálna*. W liście z 31 grudnia 1936 roku wyznał Romanowi Ingardenowi, że miniony rok był dla niego „jednym z najcięższych lat pracy”. I dalej: „Może Pan sobie wyobrazić, że czuję się zmęczony wszystkimi tymi filozoficznymi i pozafilozoficznymi napięciami. W okolicach świąt po raz pierwszy od lat nie pracowałem. Czytałem jedynie różne rzeczy, między innymi świetną książkę Karla Čapka *Gespräche mit T.G. Masaryk*”⁵⁵.

Religijny zwrot Husserla

Co zatem wynika z relacji Husserla i Masaryka, z przyjaźni, która przetrwała prawie sześćdziesiąt lat? Należy podkreślić raz jeszcze, że zasługą Masaryka jest zwrócenie siedemnastoletniego Husserla do filozofii, do Brentana, filozofa, który jako jedyny był w stanie przekonać go o możliwości prawdziwie naukowego sposobu filozofowania oraz zaszczyć w nim ducha szczegółowej i cierplivej pracy. Bez Masaryka, swoistego katalizatora, prawdopodobnie nie byłoby fenomenologii, a przynajmniej rodziłaby się z większymi trudnościami.

Ale daremnie szukać jakichś istotnych wpływów Masaryka na fenomenologię Husserla. Taki stan rzeczy ma kilka powodów. W artykule poprzedzającym praski wykład Husserla z 1935 roku Patočka stwierdza: „Myśl Masaryka głównie zajmuje się społeczeństwem i człowiekiem, który w nim żyje i działa. Husserl natomiast głównie jest logikiem i metafizykiem... Masaryk jest na pierwszym miejscu cywilizatorem i organizatorem. Husserl jest ostatnim wielkim kontemplatorem tradycyjnej metafizyki w zachodniej Europie”⁵⁶. Nawet jeśli nie można podpisać się pod każdym słowem tego cytatu, to pozostaje faktem, że wpływ Masaryka był największy nie wtedy, kiedy Husserl był początkującym filozofem, lecz kiedy był początkujący w astronomii i matematyce. Poza tym, intelektualne zwyczaje obu

⁵⁵ E. Husserl: *Briefe an Roman Ingarden...*, s. 100 i nast. Nie należy jednak zapominać, że już pół roku później sytuacja zmieniła się na gorsze. „W sierpniu roku 1937 nadzieje Husserla prysły — czechosłowacki sen skończył się dla niego”. J. Patočka: *Erinnerungen an Husserl...*, s. XVII.

⁵⁶ J. Patočka: *Spiritual Crisis of European Humanity in Husserl and Masaryk*. In: *On Masaryk. Texts in English and German...*, s. 97.

mężczyzn były raczej odmienne. W liście do Meinonga Masaryk oświadcza, że miał „bardziej syntetyczne zdolności (przynajmniej tak to można nazwać)”. Husserl, wprost przeciwnie, celował w udoskonalaniu analitycznych opisów i w szczegółowych analizach dobrze określonych problemów. Wpływu Masaryka należy zatem poszukiwać gdzie indziej.

Przede wszystkim wywarł wyraźny wpływ na ukształtowanie się osobowości Husserla. Z tego powodu Husserl wielokrotnie nazywał go swym pierwszym przewodnikiem, wychowawcą i nauczycielem. W liście do Jančika Husserl rozwija tę myśl: „W pierwszej kolejności szybko wyleczył mnie z fałszywego, nieetycznego nacjonalizmu”. Młody Husserl widocznie miał coś wspólnego z tego typu niemieckim nacjonalizmem, który był wówczas bardzo popularny (zresztą nie tylko na Morawach). Być może miał do czynienia z czymś takim w swej rodzinie. Jak relacjonuje Malvina Husserl, jego ojciec był „ortodoksyjnym Austriakiem”⁵⁷, wielbicielem dynastii Habsburgów, niemieckiej kultury, języka i obyczajów. To Masarykowi zawdzięcza zatem Husserl wyzwanie od tego rodzaju ideologii.

Ale to nie wszystko. Rodzina Husserla, chociaż pochodzenia żydowskiego, była w rzeczywistości religijnie ambiwalentna. Mniej więcej w wieku trzynastu lat Husserl interesował się takimi zagadnieniami jak istnienie Boga. Ale jak widać, nie po raz ostatni. Masaryk z kolei zawsze był szczerym zwolennikiem legalności, a nawet konieczności religijnego sentymentalizmu schleiermacherowskiego typu. W swej książce o samobójstwie konstatuje, że religia „nadaje życiu człowieka szczególną wartość, tak jak niewidzialny zapach pochodzi od kwiatów”⁵⁸. Religia, między innymi teizm i wiara w nieśmiertelność, są dla nas źródłem pocieszenia, nadziei i miłości do ludzkości. Jak już wcześniej powiedziano, Masaryk w Lipsku specjalną uwagę poświęcał teologii i wspólnie z Husserlem odwiedzał w większości teologiczne koło „Transylwanii”. To on wreszcie w Wiedniu nakłonił Husserla do przeczytania po raz pierwszy w życiu Nowego Testamentu. W liście do Arnolda Metzgera z 4 września 1919 roku, nie wymieniając Masaryka, wspomina, że w swych wiedeńskich latach Nowy Testament wywarł na nim „potężne wrażenie”, punkt kulminacyjny osiągając „w dążeniu, żeby przez ściśle filozoficzną naukę odnaleźć drogę do Boga i do życia w prawdzie”⁵⁹. Potwierdza to Škrach, pisząc,

⁵⁷ Por. M. Husserl: *Skizze eines Lebensbild...*, s. 112.

⁵⁸ Por. Th.G. Masaryk: *Der Selbstmord...*, s. 84.

⁵⁹ *List Edmunda Husserla do Arnolda Metzgera*. Przeł. A. Gniazdowski. „Przegląd Filozoficzny — Nowa Seria” 2009, r. 18, s. 538.

że „w ślad za Masarykiem Husserl zanurzył się w badania Nowego Testamentu”⁶⁰. Jest to z całą pewnością efekt zasugerowany już w cytowanym liście Husserla do Jančíka, zgodnie z którym także w Wiedniu Masaryk miał „głęboki wpływ” na Husserla.

Można tutaj wyróżnić dwa aspekty. Z jednej strony będą to osobiste uczucia religijne Husserla. Nie musimy szczegółowo wchodzić w to zagadnienie, ale chciałbym zwrócić uwagę na fakt, że 26 kwietnia 1886 roku w Wiedniu Husserl został ochrzczony w protestanckiej gminie. Podczas gdy w Niemczech w tym czasie konwersja na protestantyzm często stanowiła jedynie potwierdzenie, przeważnie niezangażowanej, postawy religijnej — w Austrii było zupełnie inaczej. Protestanci w Wiedniu stanowili mniejszość i konwersja na to wyznanie nie oznaczała dostosowania się do ogólnie przyjętego sposobu życia. Ale z drugiej strony nie ma powodów, aby podejrzewać, by Husserl zdecydował się na ten krok, kierowany żarliwym pożądaniem przyjęcia właśnie tego wyznania, z jego szczegółowymi dogmatami i rytuałami. Co zatem skłoniło go do podjęcia tego niezwykłego kroku? By odpowiedzieć na to pytanie, powinniśmy jeszcze raz przywołać Masaryka. Także on bowiem przeszedł na protestantyzm (z katolicyzmu), chociaż nie nastąpiło to w Wiedniu⁶¹. Za taką decyzją stało przekonanie, że nie surowa doktryna Kościoła, lecz faktycznie chrześcijański monoteizm jako taki stanowi wyjątkowy element w życiu człowieka, przede wszystkim w jego wymiarze społecznym. Podobnie dla Husserla „chrześcijańska intuicja” była jedną „z najwyższych formacji [...] naszej europejskiej kultury”⁶². Również dla niego kwestie religijne nie dotyczyły tego, co indywidualne, ujęte w swej osobliwości, lecz odnosiły się do sfery intersubiektywności⁶³. Nie ma zatem wątpliwości, że ogólną koncepcję religii, której trzymał się Husserl całe swe życie, zaszczerpił w nim Masaryk w Wiedniu. Masaryk był przykładem, za którym podążył on w swej konwersji⁶⁴.

⁶⁰ V. Škrach: *Nota...*, s. 189.

⁶¹ O konwersji Masaryka por. E. Ludwig: *Gespräche mit Masaryk*. Amsterdam 1935, s. 96 i nast. „Protestantyzm był oficjalnie zakazany; urzędnik, który w ogóle w nic nie wierzył, był przeciwko nawróceniu, ponieważ dla niego istniało tylko biurko do pracy i stemplowanie, a także ponieważ nie występowało to na co dzień”.

⁶² E. Husserl: *Über die Reden Gotamo Buddhos*. „Der Piperbote für Kunst und Literatur” 1925, H. 2, s. 18 i nast. Ten zupełnie nieznany tekst jest obecnie przygotowywany do ponownej publikacji w serii Husserliana.

⁶³ Por. E. Husserl: *Medytacje kartezjańskie. Z dodaniem uwag krytycznych Romana Ingardena*. Przeł. A. Wajsa. Warszawa 1982, s. 182.

⁶⁴ Potwierdza to Z. Nejedlý: *Th.G. Masaryk*. Sv. 2. Praha 1932, s. 263, i V. Škrach: *Nota...*

Ale jest jeszcze ściśle filozoficzny aspekt tego zagadnienia. Nie wiemy dokładnie, co było przedmiotem wykładów Husserla: „Die Beweise für das Dasein Gottes” (semestr zimowy 1892/1893) oraz „Der Theismus und die moderne Wissenschaft” (semestr zimowy 1893/1894). Tematy takie jak te w rzeczywistości nie powracają już więcej w spisie późniejszych wykładów. Mimo to Husserl był przekonany, że jego fenomenologia zmierza do racjonalnego zagwarantowania i analitycznego rozjaśnienia pojęcia Boga⁶⁵. Być może on sam, respektując własne metodologiczne wymagania, nie zdoła doprowadzić fenomenologii do tego ostatecznego celu. Ale dzięki pewnemu rodzajowi „filozoficznej wiary”, w rozumieniu Karla Jaspersa, żywi przekonanie, że na podstawie filozofii „od dołu” można będzie ostatecznie odpowiedzieć na „najważniejsze i fundamentalne pytania”. Husserl mógłby zatem, tak jak zrobił to Masaryk⁶⁶, podpisać się pod poglądem Bacona, że „powierzchnowe poznanie odwraca ludzi od Boga, podczas gdy dzięki nauce człowiek z powrotem wraca do religii”. Obecnie poznanie istnienia Boga jest najwyższym stopniem wszelkiego poznania w ogóle, ale warto zauważyć, że zarówno dla Masaryka, jak i dla Husserla filozofia naukowa w swej całościowej wersji była prawdziwym spełnieniem aspiracji człowieka do wszechwiedzy⁶⁷.

Humanizm etyczny Masaryka i Husserla⁶⁸

Idealna wszechwiedza okazuje się związana z ludzkim społeczeństwem na dwa różne sposoby. Z jednej strony żaden filozof nie jest w stanie sam zrozumieć całości poznania. Postęp nauki musi polegać — w tym zgadzają się Masaryk i Husserl — na „kooperacji nauko-

⁶⁵ Pojęcie Boga w fenomenologii Husserla wciąż nie jest wystarczająco zbadane. Por. S. Strasser: *Das Gottesproblem in der Spätphilosophie Edmund Husserls*. „Philosophisches Jahrbuch” 1959, Jg. 67, s. 130—142.

⁶⁶ Por. Th.G. Masaryk: *Der Selbstmord...*, s. 170.

⁶⁷ Por.: Th.G. Masaryk: *Versuch einer konkreten Logik*. Wien 1887; E. Husserl: *Erste Philosophie (1923/24)*. Zweiter Teil: *Theorie der phänomenologischen Reduktion*. Hrsg. R. Boehm. Den Haag—Dordrecht 1965, s. 196 i nast.

⁶⁸ Więcej na ten temat zob. A. van den Beld: *Humanity: The Political and Social Philosophy of Thomas G. Masaryk*. The Hague 1975.

wych specjalistów”⁶⁹ czy „pracujących towarzystw filozofów”⁷⁰. Obecnie praca tych ludzi, którzy dzięki swemu fachowi kultywują pole rozumu teoretycznego, nie kończy się na nich samych. Dzięki ścisłej wiedzy naukowej, stwierdza Masaryk, możemy „aktywnie interweniować w rozwój ludzkości, osiągając w ten sposób wolność i doskonałość”⁷¹. Ta idea etycznego celu nauki i badań racjonalnych w ogóle, idea odpowiedzialnego rozumu dla i wobec ludzkości obecna jest także w myśli Husserla, chociaż ujawnia się ona stopniowo, osiągając swe apogeum w jego ostatniej pracy, w *Kryzysie nauk europejskich*, która — jak już wspominaliśmy — wywodziła się z jego wykładów w Pradze Masaryka. W *Kryzysie...* Husserl posuwa się jeszcze dalej, domagając się, by filozofowie zostali „funkcjonariuszami ludzkości”⁷².

Ten powszechny pogląd etyczny zaszczerpił mu Masaryk. Jak stwierdza Husserl, „był on pierwszym, który obudził we mnie etyczną koncepcję pracy i życia, wyznaczającą całą moją drogę filozoficzną”⁷³. Zarówno wedle Masaryka, jak i wedle Husserla, rozum teoretyczny nie wyczerpuje całego potencjału człowieka, niemniej jednak realizuje szczególne funkcje w jego życiu i w rozwoju ludzkości. Ale życie człowieka jako całości staje się harmonijnym ćwiczeniem wszystkich zdolności ludzkich, kierowanych i oświecanych przez naukę i racjonalizm. Prawdziwym końcem filozofii jest więc zbudowanie uniwersalnego humanizmu; to w istocie ten sam cel, który nadaje filozofii jej najwyższą wartość i znaczenie.

W relacji między filozofowaniem i życiem społecznym należy wziąć pod uwagę dwa elementy. Z jednej strony umysł teoretyczny jako taki pełni funkcje pomocnicze. Jest to sposób na wyższy i bardziej zrozumiały koniec, to znaczy pełną racjonalność, a z tego powodu także na życie etyczne. Z drugiej strony zaś właśnie absolutność humanizmu, dzięki nauce popartej filozofią, stanowi zabezpieczenie dla człowieka, co ustala rozum teoretyczny jako instrument ludzkości, z którego nie można nigdy zrezygnować. Dzięki temu filozof pełni kluczową funkcję

⁶⁹ Th.G. Masaryk: *Versuch einer konkreten Logik...*, s. 274.

⁷⁰ E. Husserl: *Die Krisis der europäischen Wissenschaften und die transzendente Phänomenologie. Eine Einleitung in die phänomenologische Philosophie*. Hrsg. W. Biemel. Den Haag—Dordrecht 1976, s. 439.

⁷¹ Th.G. Masaryk: *Der Selbstmord...*, s. 240. Por. J.C. Nyíri: *Geschichtstypologische Bemerkungen zur böhmischen Frage*. In: *Christian von Ehrenfels. Leben und Werk*. Hrsg. R. Fabian. Amsterdam 1986, s. 270 i nast.

⁷² E. Husserl: *Kryzys nauk europejskich i fenomenologia transcendentna. Wprowadzenie do filozofii fenomenologicznej*. Przeł. S. Walczewska. Kraków 1987, s. 19.

⁷³ E. Husserl: *Briefwechsel*. Bd. 8: *Institutionelle Schreiben...*, s. 57—58.

w prowadzeniu ludzkości do najwyższych celów. Husserl i Masaryk, zarówno w teorii, jak i praktyce, pogłębiają te dwa aspekty w odmienny sposób — jeśli nie sprzecznie. Te rozbieżne kariery mogą być zatem zinterpretowane jako praktyczne realizacje różnych postaw wobec filozofii i życia społecznego. Ich szczególne drogi życia mogą być uznane za rodzaj krytycznego *actu exercito* wzajemnej pozycji.

Masaryk 12 lutego 1922 roku pisze do Husserla: „We wczesnych latach rozmyślałem nad problemami jako teoretyk — teraz jako człowiek praktyczny muszę podejmować decyzje każdego dnia, a nawet co godzinę. Tam intelekt — tu intelekt plus wola i uczucie, a te ostatnie są intensywniejsze tu niż w teoretyzowaniu”⁷⁴. Można bowiem wątpić, czy Masaryk, który przecież był intelektualistą, kimś, kto wmieszał się do polityki jedynie przez przypadek, mógłby kiedykolwiek pełnić swe funkcje z korzyścią dla ludzi. Husserl ze swej strony szczerze przywoływał zbawienny wpływ Masaryka, odcisnięty na państwie i scenie międzynarodowej. Ale sposób, w jaki opisuje jego własne próby, może być także odczytany jako rodzaj ukrytej krytyki aktywności Masaryka. Czy nie towarzyszy im wystarczająca refleksja nad ich teoretycznymi założeniami, niezależnie od ich prawdziwych intencji etycznych? Fenomenologia Husserla stara się ocalić cel etycznego humanizmu, który nie tylko podzielała z Masarykiem, ale który rzeczywiście po nim odziedziczyła, przez wyczerpujące objaśnienia jego racjonalnego fundamentu i implikacji. Dla Husserla zdaje się to jedyne zabezpieczenie przed chaosem ideologii i *Weltanschauung*. Husserl próbował „zapewnić radykalnie naukowe podstawy duchowi ponadnarodowego humanizmu (co jest teleologicznym celem kultury europejskiej), a tym samym na nowo zrealizować szlachetne intencje T. Masaryka”⁷⁵. Jak wskazał przy innej okazji, „Chociaż nie w badaniach naukowych, niemniej jednak pozostawałem w zgodzie z T.G. Masarykiem”⁷⁶.

Alte powinno być jasne, że różnice te nie są wynikiem jakiegoś konfliktu pomiędzy dwoma dożgonnymi przyjaciółmi. Takie twierdzenie mógł obalić już sam fakt, że obaj wzajemnie się podziwiali — re-spektując dokonania i karierę. Byłoby to zresztą sprzeczne z koncepcją życia społecznego, którą — jak pokazano — obaj zakładali, a dokładniej: z ich poglądem, że żaden członek tej samej grupy jako indywidualność nie może realizować wszystkiego tego, do czego aspiruje ludzkość jako całość. W związku z tym, choć nie można uznać

⁷⁴ E. Husserl: *Briefwechsel*. Bd. 1: *Brentanoschule...*, s. 112.

⁷⁵ E. Husserl: *Briefwechsel*. Bd. 4: *Die Freiburger Schüler...*, s. 225.

⁷⁶ E. Husserl: *Briefwechsel*. Bd. 8: *Institutionelle Schreiben...*, s. 57–58.

ich podstawowego porozumienia, to jednak można przyjąć za adekwatne wyznanie Masaryka zawarte w jego ostatnim liście do Husserla: „[...] ani ja, ani Ty nie mieliśmy pojęcia, gdzie się znajdziemy: ale obaj możemy być zadowoleni”⁷⁷.

Appendix

Dopiero po napisaniu niniejszej pracy udało mi się wydobyć ważne dokumenty, które dotychczas uważano za zaginione. Otóż korespondencja Husserla z Masarykiem przetrwała i jest obecnie przechowywana w praskim Archiwum Marksizmu-Leninizmu przy Komunistycznej Partii Czechosłowacji⁷⁸. Dzięki uprzejmości jej dyrektora Pana Františka Železného otrzymałem kopię tej korespondencji, na którą składa się sześć listów. Pozwalają one uzupełnić i poprawić niektóre z wcześniejszych domysłów.

1. Masaryk w Nowy Rok 1902 odpowiedział na list skierowany do niego przez Husserla. List ten nie jest datowany, ale był napisany w drugiej połowie grudnia 1901 roku. Dołączone są do niego *Badania logiczne*. Praca ukazała się już w kwietniu 1901 roku, ale została przesłana Masarykowi dopiero rok później (dlatego nie byłem w stanie dojść tego faktu). W liście stwierdza Husserl, że na próżno próbował odwiedzić Masaryka „rok, półtora roku temu” w Pradze. We wrześniu 1900 roku był bowiem Husserl przez kilka tygodni w swym rodzinnym Prossnitz i jak widać, przed powrotem do Halle odwiedzał Masaryków.

2. Na początku lat dwudziestych XX wieku Husserl podjął inicjatywę przywrócenia kontaktu z Masarykiem, wówczas już prezydentem Czechosłowacji. W dniu 3 października 1921 roku Husserl skierował do niego petycję w imieniu swego szwagra Moriza Fleischera z Prossnitz, który stracił licencję na handel wyrobami tytoniowymi. Pismo Husserla przekazano do Ministerstwa Finansów. W grudniu 1921 roku sekretarz Masaryka powiadomił Husserla, że postanowienia nie można anulować. Husserl zareagował w liście napisanym 24

⁷⁷ E. Husserl: *Briefwechsel*. Bd. 1: *Brentanoschule...*, s. 118.

⁷⁸ Obecnie Archiwum Masaryka znajduje się na Uniwersytecie Masaryka w Brnie. (Przypis D.B.).

grudnia 1921 roku, podkreślając czystość swych intencji. Odwołał się również do ducha radykalnej rzetelności odziedziczonej po Masaryku, oznajmiając, że ów duch przenika także jego filozoficzne aspiracje w dążeniu do ściśle naukowej filozofii. Masaryk zareagował 12 lutego 1922 roku, odnosząc się tylko do ostatniego listu Husserla, a nie do jego ostatnich publikacji. Husserl z kolei odpowiedział 2 marca 1922 roku, w długim liście pisząc o swej radości z faktu nieustannego zainteresowania Masaryka filozofią, o sytuacji filozofii w powojennych Niemczech oraz o aktualnym rozwoju filozofii angielskiej.

3. Ostatni list do Masaryka napisał Husserl 3 stycznia 1935 roku. Jan Patočka, wracając z Fryburga do Pragi, zabrał go z sobą i przekazał go do zamku Lany, rezydencji prezydenta. W liście nie tylko polecał Patočkę swemu staremu przyjacielowi, ale przede wszystkim kolejny raz dziękował Masarykowi za jego moralny wpływ, a także żywił nadzieję zobaczenia go w najbliższej przyszłości. Masaryk był zbyt chory, aby odpowiedzieć osobiście, lecz przez sekretarza przesłał Husserlowi słowa wdzięczności. I to była ostatnia wymiana zdań między dwoma rodakami.

Kolejna informacja z ostatniej chwili dotyczy przejścia Husserla na protestantyzm. Córka Husserla Elizabeth Husserl Rosenberg zarówno w rozmowie, jak i w korespondencji podkreślała istotną rolę, jaką w podjęciu tej decyzji odegrał Gustav Albrecht, drugi wieloletni przyjaciel Husserla, oraz faktycznie jego ojciec chrzestny. Ale nadal uważam, że dokumenty przemawiają raczej za Masarykiem. Potwierdza to również fakt, że niedawno Archiwum Husserla w Lowanium otrzymało niemiecką Biblię, którą, co potwierdza Else Klein — wdowa po późnym klasycyście Jakobie Kleinie — Husserl otrzymał od Masaryka. To rzeczywiście ma sens. Pełny tytuł Biblii brzmi następująco: *Die Bibel oder die ganze Heilige Schrift Alten und Neuen Testaments. Doktor Martin Luthers Uebersetzung, nach Dr. Joh. Fr. v. Meyer nochmals aus dem Grundtext berichtigt von Dr. Rudolf Stier. Mit Beigabe der Apokryphen*. Jest to wydanie, które zostało opublikowane w tym samym roku — 1878, w tym samym miejscu — Lipsk (przez Velhagen und Klasing), kiedy i gdzie spotkali się po raz pierwszy Husserl z Masarykiem. Albo Masaryk podarował wówczas Biblię Husserlowi, albo zrobił to w Wiedniu, a kupił ją kilka lat wcześniej w Lipsku. Należy dodać, że na egzemplarzu nie ma żadnych notatek Husserla.

Przekład: Dariusz Bęben